

Pedagogické čtení Jaroslava Nečase z roku 1989 Výtvarná činnost žáků pomocné třídy ve výchově mimo vyučování, z něhož uveřejňujeme několik ukázek, se zabývá problematikou kreativní výchovy v internátním zařízení. V oblasti školní i mimoškolní výchovy dochází v důsledku mnohaletého podcenění mentálně retardovaného jedince ke značné rozpačitosti, v současném pojetí výchovy a vzdělávání k výraznému podcenění tvořivosti. Významnou roli přitom hraje schematické pojetí mentálně retardovaného jedince jako rigidní, netvůrčí osobnosti.

Výchova a vzdělání na zvláštních školách mají však stejný cíl jako ve škole základní - vychovat spokojeného a rovnoprávného člena naší společnosti, který v ní nalezne plnohodnotné uplatnění. A tak i nové metody obou institucí nebudou tak odlišné, jak by se na první pohled zdálo: bude nutno upouštět od nácvičku vědomostí a dovedností.

Pedagogické čtení vychází z předpokladu tvůrčí invence všech dětí. Analyzuje stav současného pojetí výtvarné výchovy v psychiatrické praxi, na základní a zvláštní škole. Z kladných i záporných zkušeností současné praxe je vytvořen model takového výtvarného pojetí, které lze aplikovat při minimálních nákladech a bez náročného speciálního erudice - pracovníka, který se rozhodne touto cestou vydat, nemusí mít výtvarné vzdělání, nemusí se vyznat v současném umění a z technických pomůcek vystačí jen s vodovými barvami, velkým formátem papíru a tužkou. Na úkor výtvarných technik však pedagogické čtení nabízí řadu praktických z oblastí psychoterapie přízpůsobených výchovným potřebám, které jsou nezbytným doplňkem komplexního výchovného přístupu.

Dítě si v první řadě musí nalézt vztah k sobě. Tento vztah mu má výchovný pracovník pomáhat hledat tak, aby neustrnulo v rigidním sobectví. Ve vzájemné spolupráci má objevovat klikaté cestičky k jednotě plné protikladů. Pedagogický pracovník by měl v neustálé účtě žasnout nad tvořivými postupy, kterými se zpočátku nesměle, později dravě a nadšeně dítě zmocňuje vztahů k sobě, vztahů sebe ke světu a později i vzájemných vztahů a hodnot, které v jeho životě budou existovat.

Ve zvláštní škole v Čechách pod

PRÁVO na vlastní výraz

Kosířem jsem se pokusil o takový přístup, který by respektoval dítě nikoliv jako učedníka, ale jako plnoprávného tvůrce, jemuž musím sice zpočátku radit, ale vždy jen takovým způsobem, aby rada byla spíše rozpačitou otázkou, která usměrňuje, než kategorickým příkazem, který vede.

Pravděpodobně zklamal čtenáře hledajícího nové a neotřelé náměty pro výtvarnou činnost či paletu tradičních a netradičních technik, které tvoří onu zdánlivou pestrost výtvarného projevu. Náměty si každé dítě hledá samo a co se týče výtvarného materiálu - zcela dostačuje tužka č.1, měkká guma, skicák, vodové barvy, několik štětců a velký formát výkresu, nejlépe A1. Za mnohem důležitější považuji rámec her, psychorelaxačních či psychostimulačních technik, které - přestože s výtvarnou činností zdánlivě nesouvisejí, prohlubují kontakt dětí s okolím. Vytvářejí motivaci nikoli jako předžvýkané téma určené k zobrazení, ale motivaci jako pohybnou k činnosti.

V Čechách pod Kosířem jsem se s dětmi věnoval relaxaci při vážné hudbě, byl jim navozován pocit bezpečí, v harmonické pospolitosti představovaly "barevně" vyprávěné příběhy. Opačný účinek mají operativní tonizace - vedou k rychlé mobilizaci sil k následujícím aktivitám - třeba k tvořivým hrám s přírodním materiálem. Podzimní listí neslouží jako předloha do výtvarné výchovy, ale umocňuje bezpočet přímých kontaktů s realitou. Obejmout se dá nejen člověk, ale i strom, dokonce celý kopec a malovat lze všude, kde nám to příroda a předpisy dovolí. Jak zvláštní se stane krajina, ve které si dítě dlouhou čarou vymezuje prostor, jak zvláštní je otištěná ruka, krásně počmáraný papír, jak barva změní obličej. Důležité je nebát se. Tvořivé aktivity lze rozvíjet také muzikoterapeutickými cvičeními: KAMENY - Všichni jsou těžké kameny na holé skále. Svou tíhu a nehybnost vyjadřují temným mručením. Čas od času se utrhne kamínek: "Tililili ti ti, ty, ty...émmm..." - nakonec zastaví svou dráhu. Každý

kámen se tak po čase rozkutálí, podle hlasu poznáme, jak je veliký - někdy strhne celou lavinu.

SVÍTÁNÍ - Děti se rozdělí do skupin podle hlasové výšky. Ty s hlubokým hlasem začínají temně a tiše mručet. Je hluboká noc. Na obzoru se objevuje namodralý úsvit - přidávají se další, silnější a vyšší hlasy a náhle - (triangl) - první paprsek světla. Slunce se vyhouplo nad obzor! Chvějivě jásavé sopránky doprovázejí zpěv skřivánka (zobcová flétna).

DĚŠŤ - Je klid - tíživé ticho před bouří. V tom dopadne první kapka (klepnutí prstu o lavici), za chvíli další a další (přidávají se dlaně, klouby), začíná foukat vítr (syčení, pískání), náhle se zableskne (triangl, metalofon), zahřmí (bubínek, xylofon), zarachotí kroupy (ozvučná dřívka) atd. Celou akci je třeba pečlivě řídit - čím trvá déle, tím lépe. Brzy si každý uvědomí, že čekání na svou příležitost je zajímavější než spustit hned kravál.

V přírodě i v místnosti lze prohlubovat vztahy k okolním věcem tím, že se jich zmocňujeme všemi smysly:

LISTÍ - Děti se při procházce zámeckým parkem brodí záplavou listů. Padají a kopou do kopek, vyhazují náruče šustivého deště, zahrabávají se a zasypávají. Prohlížejí si list proti světlu - milimetrovou mozaiku žilkování, podle které se dá list roztrhnout, křupavě zmačkat, aby co nejlíc voněl - špičkou jazyka se dá ochutnat.

STROM - Každé dítě si na vycházce zvolí strom. Mlčky přistoupí k jeho kmeni, obejme jej, opře o něj své čelo. Uvědomuje si jeho drsnost, vůni, teplotu, vlhkost, poslouchá jeho šumění a praskání. Chce proniknout ve své představě pod kůru, splynout s ním, pochopit jeho život. Chce být jeho přítelem, přeje si, aby na sebe oba nezapomněly - budou k sobě patřit, po léta se navštěvovat, vyprávět si o svém životě.

SVÍČKA - Na noční vycházce rozžatá svíčka ozáří jen nejbližší místo - okolí se noří do hluboké tmy. Pozorujeme věci, kterých jsme si ve dne nepovšimli - ozářené části přírody, věci, lidi. Sledujeme mihotavý stín, siluetu tváře. Posíláme svíčku v papírové lodičce po hladině rybníka i s jejím odrazem ve vodě.

Když žáci pomocné třídy berou poprvé do ruky výtvarný materiál, tváří se na rozdíl od ostatních dětí

lhostejně. Stereotypně čmárají po papíře, kde vytvářejí banální schematické hlavonožce, domečky, s nezájmem pozorují barevné skvrny, které se dalším a dalším nanášením barev zvolna mění ve špinavou šed'. Práce je brzy přestane bavit - buď výtvarný materiál odloží, nebo jej zničí, případně jej využijí ke hře. Při sebemenším nátlaku se snaží dokázat, že práci nezvládnou, že to neumějí, ať jim dáme pokoj. Jako by svým jednáním prokazovaly, že výtvarný materiál je pro ně stejně zbytečný jako jejich příprava na kvalifikované povolání - stačí o ně pouze pečovat tak, aby si měly s čím hrát.

Abych ušetřil své kolegy omylu, dřív než popíšu vlastní postupy, upozorním na to, kudy cesta nevede. Vyvarovat se následujících chyb totiž považuji za důležitější, než respektovat některé návody v následující části:

a/ Drezúra motorické dovednosti. Protože děti malují to, co vědí, a ne to, co vidí, je tento postup především ve zvláštním školství odsouzen k neúspěchu a k nepochopení.

b/ Tzv. "moderní" nápodoba výtvarných směrů.

c/ Přeceňování "rychlených" realizací, které vedou k povrchní "výtvarnosti", přestože mohou vést k efektním výsledkům.

d/ Volba cyklicky se opakujícího úkolu (plakát s danou tematikou, chemlonová dečka, mávátko, lakovaná fazole na překlíže, pohledy v rámečcích . . .) umožní sice obesílat žákovské výtvarné soutěže a splnit povinnou kvótu družebních dárečků školy, degradují však výtvarnou výchovu na plnění pracovních povinností.

e/ Obkreslování je činnost, kterou děti milují. Není důvodu, proč jim v tom bránit, pokud tato činnost neskouzne do památkového klišé. Následující aktivity jsem rozčlenil do jakýchsi dílčích funkcí, které podmiňují výtvarnou seberealizaci a které mohou tvořit rovněž fáze jak jednotlivých akcí, tak celého "kursu":

■ INICIACE

Tato funkce má za úkol vzbudit zájem dětí o výtvarný materiál.

ŠPINĚNÍ - Děti si modelářskou hlinou mažou ruce, roztírají hliněnou břechku po čistém papíře. - Cíl: Zbavování se strachu z prázdné plochy. Haptické seznamování se s materiálem, který zanechává kresebnou stopu. Zaznamenání gesta.

BAREVNÁ POSELSTVÍ - Děti po

jednom vcházejí do místnosti, v níž bretonovými barvami v rituální hře otiskují na velký papír svá chodidla, tváře, dlaně. - Cíl: Vzbuzení zájmu o barevnou stopu. Znakový význam tvaru otištěného předmětu.

■ REGULACE

Děti se snaží ovlivnit tempo a rytmus výtvarného projevu.

BLESKOVKA - Různým barevným materiálem dítě co nejrychleji pokresluje větší formát balicího papíru. Materiál (suché pastely, uhel, školní křídlo) může držet v obou rukách, zatímco ostatní děti přidržují papír a povzbuzují k činnosti. - Cíl: Překonání obavy z vlastní seberealizace.

NEKONEČNÁ ČÁRA - Soutěž, ve které děti kreslí uhlem na veliký balicí papír. Vítězí ten, kdo nejdéle dokáže kreslit klikatou čáru, kterou se vyhýbá ostatním dětem (ne však jejich čarám). Ze soutěže vypadne ten, kdo přerušil činnost. Nezáleží na rychlosti. - Cíl: Posilování vytrvalosti a zaměřenosti.

TROJÚHELNÍKY (ČTVERCE, KRUŽNICE) - Děti kreslí co největší počet určeného obrazce na papír. Je kladen důraz na uzavřenost obrazce a jeho charakteristiku. - Cíl: Snižování možnosti v postupně zaplňované ploše jsou děti nuceny řešit plochu vyplňováním prázdných míst, zmenšováním, průnikem obrazců s různým zrychlením či zpomalením tempa realizace.

■ INFORMACE

Seznamování se zákonitostmi výtvarné techniky vodových barev.

KRUH JSEM JÁ - a/ Děti kreslí tužkou č. 1 kruh doprostřed výkresu A4. Ukážou na něj prstem a prohlásí: "To jsem já." - b/ Štětcem a vodovou barvou obtáhnou kruh po vnitřní straně a opět zdůrazní: "To jsem já!" - c/ Štětcem a vodou rozpustí část barevné linie dovnitř kruhu: "To jsem já!!" - d/ Děti odlišnou barvou obtáhnou kruh po vnější straně: "To je svět." - e/ Štětcem a vodou rozpustí část barevné linie vně kruhu až k okrajům výkresu: "To je celý svět." - f/ Svě práce si vzájemně ukazují: "Podívej, jaký jsem, jak sem dobře vidět!" - Cíl: Děti si vymezují imaginární teritorium, postupně se ho zmocňují a odlišují ho od okolí. Probíhá zde obdobný symbolický proces jako u pravěkého lovce, který maloval zvěř.

BARVY JSME MY - Děti si tužkou rozčlení plochu liniemi. Jednotlivá pole přidělí svým kamarádům: "To jsi ty!" a vyplní je takovými bar-

vami, jakými si děti v předchozím cvičení vyplnily kruh. "To jsi ty, ukaž, kde jsem já!" Postup je stejný - napřed obtažení vnitřního okraje a posléze rozpuštění linie vodou směrem do středu realizované plošky. PŮJČÍM VÁM SVOU BARVU - Děti nakreslí tužkou kruh, který přetnou několika liniemi. Postup obdobný jako v předchozím případě, jenže "Karlík nám všem půjčil barvu" - do každé barvy dáme trochu žluté (červené, zelené, modré, hnědé).

VY A JÁ - Děti nakreslí tužkou kruh, který přetnou několika liniemi. "Uvnitř kruhu jste vy s mou barvou, venku jsou ostatní s Hančinou barvou" atd.

KAŽDÝ DEN MÁM JINOU BARVU - Jenda má barvu modrou. Jenže každý den má jinou náladu, každý den je jiný. Děti do rozčleněného výkresu zobrazují různé odstíny modré: den, kdy je Jenda smutný, kdy má jasnou náladu - to vše jen stupněm ředění a vzájemným poměrem smíchání kobaltu a ultramarínu. Děti se v průběhu několika týdnů naučí míchat barvy a nanášet je na výkres tak, aby se nezapouštěly, a přesto zakryly abstraktní osnovu nakreslenou tužkou. Výsledné práce nevystavujeme.

■ PODPORA

Psychoterapeutická oblast, která poskytuje podporu a oporu pomocí výtvarného materiálu, se nazývá arteterapie. "Cílem arteterapie není Krása, ale Dobro." (L. Jeanidis) Jejím smyslem není výsledný artefakt, ale proces. Témata arteterapie z psychiatrických léčeben jsou buď příliš náročná, nebo specificky zaměřená, teoretická hlediska by však měla prolínat všemi výtvarnými i nevýtvarnými realizacemi.

ZLÝ KAMARÁD - Vychovatel: "Dnes nás navštívil Sergej, který vás tak často bije. A víte co? My jej nakreslíme." Děti kreslí uhlem ošklivého Sergeje (A4), jak je bije, jak je špinavý, jak je zlý. Sergej chce také kreslit, jenže se musí pouze dívat. Po skončené práci následuje podrobný rozbor prací se zdůrazněním všech nechtostí Sergeje. "Líbí se vám takový Sergej?" Děti: "Ne, ne." "Ty se sám sobě líbíš, Sergeji?" "Ne." "Tak víš co, zde máš velký výkres (A3) a barevné křídly. Namaluj sám sebe, jak bys chtěl vypadat. My se budeme dívat." Sergej kreslí, ostatní nešetří obdivem, jak je krásný, milý a hodný. "Kdyby takto Sergej vypadal, co byste mu dali?" "Utečko." "Já vlaka."

"Slon." "Kfitičko." Atd. "Tak víte co, my mu tam všechny ty věci přimalujeme." Děti kreslí. "A teď srovnáme toho škaredého Sergeje, který nic nemá, který od nikoho nic nedostal, s tím krásným, co má tolik hraček. Vyber si, Sergeji, jaký chceš být?" Sergej si samozřejmě vybírá svou kresbu, kterou si smí pověsit nad postel. Ostatní kresby děti roztrhají, zmačkají a zahodí.

■ HODNOCENÍ

Hodnocení výtvarného projevu dětí je zatím chápáno jako posuzování procesu a obvykle výsledku výtvarného procesu podle určité normy. Ta je buď určována: - kvantitativní klasifikací podle splněných požadavků příslušné instituce, pak je vyjádřena určitým číslem, - verbálním posuzováním výchovného pracovníka, - posuzování prací provádí dětský kolektiv. Všechny tyto postupy považuji za omyl. Tvořivost nelze kvantifikovat - klasifikace (obzvláště na zvláštních školách) nemůže číselně sjednotit odlišné výtvarné typy dětí a není důvod, proč takové počínání by mělo být účelné. Výtvarný pedagog však rovněž náleží do určitého typu, i jeho hodnocení nelze chápat jako objektivní. A už vůbec nejsou schopny provádět hodnocení samy děti, u nichž preference nejlepších prací vede k mylné nápodobě.

Hodnocení je třeba chápat jako proces, ve kterém dítě objevuje hodnotu v tvořivé činnosti a v jejím výsledku. Pedagogický pracovník má přitom za úkol pomáhat tuto hodnotu objevovat, rozvíjet a prohlubovat, ale v žádném případě nepřipustit, aby byla dítěti vnějším zásahem určena Jeho krédem by měla být neustálá pochybnost, zda cesta, kterou dítěti naznačuje, je ta správná, a zda by jiným způsobem nevyvolal hodnotnější přístup k výtvarné činnosti. Čím jistější bude ve výtvarném projevu dítě, tím nejistější by měl být (nebo by se tak měl alespoň tvářit) odpovídající pedagog.

Skutečně tvořivé hodnocení vlastního výtvarného projevu pak projeví snahou samostatně rozvíjet své nápady a představy - tehdy postačí mlčky podat dítěti skicák a tužku číslo jedna a čekat, jak to dopadne.

□ JAROSLAV NEČAS

Rubriku připravuje JAROSLAV PROVAZNÍK